

Історія України

УДК 7.045(477):930.1

Віктор Карпов

Система символів як основа військової культури давньої доби

У статті розглянуто питання знакової системи у контексті становлення військових традицій та культури. На прикладі цивілізацій давньої доби доведено, що система символів збройних формувань є основою військової культури суспільства.

Ключові слова: знак, символ, культура, військовий.

Карпов Виктор. Система символов как основа военной культуры древнего времени. В статье рассматривается вопрос знаковой системы в контексте становления военных традиций и культуры. На примере древних цивилизаций утверждается, что система символов воинских формирований является основой военной культуры общества.

Ключевые слова: знак, символ, культура, военный.

Karpov Viktor. System of Symbols as the Basis for Military Culture. The article discusses the sign system in the context of the formation of military traditions and culture. It is proved that the system of military formations character is the foundation of military culture.

Key words: sign, symbol, culture, military.

Постановка наукової проблеми та її значення. «Історія культури є у своїй найсуттєвішій частині історією людської символіки... Входячи в світ людини, річ стає символом: вона починає щось “означати”, набуває “сене”» [1, с. 221]. Розуміння культури як знакової, цілісної системи, що здатна до саморозвитку, має стійку тенденцію. Головним елементом семіотичної моделі культури вважають знак або символ, єдиний її елемент, який пронизує різні рівні культури, зберігаючи свою самостійність і забезпечуючи єдність її семіотичної структури.

Посередництвом знаків та символів людина прилучається до універсального, всезагального досвіду, сформованого в культурі. Культура є системою символів. Завдання, що стоїть перед філософією культури: осмислення сутності культури як знаково-символічної системи, дослідження типології символів, рівнів осягнення їх та специфіки функціонування в просторі культури [2, с. 194].

Аналіз досліджень цієї проблеми. Сучасні словники подають таке визначення знакової системи: «Знакова система – сукупність знаків (найчастіше однотипних), що має внутрішню структуру, явні (формалізовані) або неявні правила утворення, осмислення та вживання її елементів і призначена для здійснення індивідуальних та колективних комунікативних і трансляційних процесів» [6, с. 222].

Незважаючи на визначення культури як знакової системи, головним, необхідним, невід’ємним елементом її семіотичної структури багато сучасних філософів вважають символ. Дослідження символу допомагає зрозуміти культуру як таку. Він передає абстрактний зміст, універсальні знання.

Символ, на відміну від знака, вважають багатозначним. Завдяки інформаційній надлишковості це дає йому змогу бути носієм абстрактних значень і використовуватися в комунікації. «Існування системи символів (символічної мови) пов’язане зазвичай з певними типами комунікативних ситуацій (ритуал, специфічна діяльність інституціональних форм культури і т. д.)» [6, с. 199].

Істотною характеристикою знака та символу є інформативність, завдяки якій вони мають пізнавальну цінність. Знаки та символи наявні у різних науках: у теорії інформації та кібернетиці знак вважають елементарною інформаційною одиницею, розглядають функції знака в механізмі інформаційного обміну, його роль у процесі комунікації; у військовій сфері – як елемент традиції та військової комунікації [9].

На думку німецького філософа Е. Кассіра, символічний універсум складають мова, міф, мистецтво, релігія і наука. Швейцарський лінгвіст Ф. де Соссюр знаковими системами вважав звичаї, ритуали, фольклор, родинні стосунки, мову. Основними властивостями знака він визнавав довільність, лінійність, мінливість. Знак, на його думку, набуває свого значення у системі. Вчений розробив методологічні основи науки про знакові системи, яку він називав семіологією. Французький структуралізм знакову систему вважає ієрархічно впорядкованою, знак – функціональною частиною комунікативної діяльності людини, а культурну діяльність – знаково-символічною.

У. Еко розглядає знакові системи також як феномени комунікації, яка стосується різних видів практичної діяльності. На думку У. Еко, код є теоретичною моделлю, структурою культури. До культурних кодів він відносить етикет (як систему жестів, табу та ін.), системи моделювання світу (легенди, міфи, теологічні системи), типологію культур, моделі соціальної організації. Код припускає наявність певного набору символів.

Детального розгляду заслуговує розуміння культури як знакової системи видатним мислителем Ю. Лотманом. Саме він запровадив термін «семіосфера», акцентував увагу на важливості семіотичних досліджень культури. У культурі і завдяки культурі відбувається структурна організація навколишнього світу. Тим самим вона створює культурне середовище – семіосферу, яка є передумовою життя людини в суспільстві.

Культура здійснює структурну організацію навколишнього світу, створює сферу, що уможливіло культурне буття людини. Всередині культури як знакової системи постійно відбуваються різні інформаційні процеси. Буття людини в культурі припускає, що людина залучена в інформаційні процеси, які мають різні аспекти розгляду.

Виклад основного матеріалу і обґрунтування отриманих результатів дослідження. Виникнення системи символів зумовлено комунікативною потребою суспільства та виражається в інституціональних формах культури. Такою інституціональною формою є збройні формування. Військові традиції, ритуали – це правила, звичаї і норми, які історично складаються у війську певної країни та передаються з покоління в покоління, здебільшого підкреслюючи зв'язок сучасних воїнів з учасниками подій бойового минулого.

У широкому розумінні символіка є умовним відображенням подій, явищ, понять, ідей через конкретні, притаманні їм вияви – символи. Символіка вивчає історію походження, функціонування й використання різновидів символів, які є концентрованою формою відбиття і фіксації наукових, релігійних та інших знань людини за допомогою стилізованого зображення. Військова символіка України по праву стала предметом наукового дослідження, бо вже має власну досить багату історію та традиції [5, с. 12].

В історичній науці утвердилася думка, що символіка у тому чи іншому вигляді постає, власне, зі з'явою стабільних етнічних груп. Символізм у житті та побуті стародавнього населення відіграв визначальну роль. Бачення побудови світу та місця людини у ньому трипільці відображали на предметах побуту. Безліч артефактів трипільської культури свідчать про найбільше піднесення духу архаїчної цивілізації мідного віку, що знайшло своє відбиття саме у сакральному світі, створеному трипільцями. Магічні символи та сакральні образи широко представлені в артефактах трипільської культури. На основі артефактів можна створити лише певні моделі, які стосуються окремих аспектів духовного світу давнього суспільства. Археологічні дослідження свідчать про єдність символів трипільської культури. У цій єдності знаходимо вбачаємо форму символічної культури та відображення воїнських традицій суспільства, втілених у чоловічій фігурці з перев'язю [4, т. 1, с. 395].

Однією із найяскравіших сторінок історії давньої доби є скіфський період. Скіфське царство виникло на території Північного Причорномор'я у VII ст. до н. е. внаслідок переселення племен скіфів, яких витіснили масагети військовою силою з Азії. Кімерійці, що мешкали тут, відступили до Малої Азії. Скіфське суспільство поділялося на кілька великих племінних об'єднань, кожне з яких очолював цар. Панівне становище в країні належало скіфам царським, котрі вважали решту населення своїми рабами. Володар царських скіфів, ймовірно, був верховним царем усієї держави [7, с. 14]. Влада царів обмежувалася радою старійшин, іноді відбувалися і більш представницькі збори населення, де вирішувалися найважливіші питання внутрішнього та зовнішнього життя, вважає видатний учений, археолог Б. Мозолевський.

Ідеологічні уявлення скіфів базувалися на загальноіранській основі і мали характер міфологічно-релігійної свідомості. На думку Б. Мозолевського, всесвіт за цими уявленнями у скіфів складався із трьох сфер, ті ж, у свою чергу, мали потрійну структуру. Такій системі відповідав розгалужений пантеон божеств, кожне з яких мало визначену функцію. Відповідно до цих уявлень, потрійну структуру мали і суспільні організації скіфів – три суспільні стани, три царства під владою трьох царів тощо.

Підтвердження цьому учений віднайшов 1971 р. в кургані Товста Могила, що на Дніпропетровщині, де було відкрито золоту царську пектораль (нагрудну прикрасу). Багаторічні дослідження дали змогу стверджувати, що пектораль – не лише шедевр мистецтва, а й концептуальний виріб культурного призначення, композиція якого відбиває космогонічні уявлення скіфів – їхню концепцію потрійності світобудови, втілену у трьох поясах оздобу. Усі три плани композиції пекторалі, накладаючись один на одного, зливаючись між собою і посилюючи один одного, підносять пектораль до рівня творів величного симфонічного звучання, згущених символів духовних пошуків людства [7, с. 173].

Найбільшої могутності Скіфія досягає в IV ст. до н. е., коли могили степовиків з'являються навіть на широті Києва. Це піднесення пов'язується з іменем славнозвісного царя Атея, який об'єднав усі скіфські племена в єдину державу [7, с. 15].

Військова організація скіфів збігалася із соціальною. Структурно вона об'єднувала військові з'єднання трьох базилій, в які входили загони областей-архе та номів Скіфії. Загін поділявся на менші структурні компоненти, основою яких були сімейно-родинні групи [3, с. 184]. Війни за участю скіфів численні, вони стали основою їхнього життя. Військовий історик В. Грицюк описав і проаналізував війни скіфів у їх хронологічному порядку та за регіонами розгортання й перебігу [3, с. 186]. Найвідоміші в історії – це війна із кімерійцями, похід скіфів у Передню Азію та панування там понад чверть століття, скіфо-персидська війна, коли цар персів Дарій I Гістапс здійснив похід у Скіфське царство, війна із фракійцями та македонцями і загибель царя Атея, якому було понад 90 років, у битві із військом македонського царя Філіппа II, батька Александра Македонського, набіги скіфів на Тамань тощо. У стародавньому світі скіфське військо здобуло славу непереможного.

В основі скіфської військової символіки лежать народні і військові традиції. Атрибутика скіфського війська була покликана символізувати становище воєнних старшин у військовій організації. Окреме місце посідала парадна зброя скіфів, захисне озброєння та спорядження, при виготовленні яких використовувалися коштовні метали і каміння. Символом різних рівнів влади слугували особливі головні убори, пекторалі або гривні, коштовні сокири, булави й шестопери. Парадні сокири могли бути як ознакою влади, так і жезлами воєначальників. Булави та шестопери відігравали сакрально-репрезентативну роль. Вони засвідчували високе суспільне становище їх власників. Скіфські воєнні значки на довгих жердинах застосовували для управління підрозділами в бою.

У Україні чимало науковців вивчають історію скіфів. Це, зокрема, А. Мелюкова, В. Бережинський, Ю. Болтрик, О. Фіалко, В. Мурзін, В. Клочко, Б. Мозолевський, С. Скорий. Дослідженню військової історії скіфів присвятив своє життя видатний український археолог, професор Євгеній Черненко. Традиції скіфів так захопили ученого, що він просив поховати його прах у водах скіфської річки Борисфен. Це зробили його учні та колеги у 2007 р. До сфери наукових інтересів Є. Черненка потрапили як зброя та обладунки скіфів, так і їхні битви та війни. Він першим дослідив військову справу скіфів. Його наукову діяльність у цій царині продовжили послідовники. С. Ольговський вивчив військові звичаї скіфів, їх озброєння та війни [8]. В. Грицюк узагальнив погляди науковців на комплекс озброєння та спорядження скіфського війська, проаналізував його організацію, склад, функціональну структуру [3]. На основі аналізу наукових знань про війни, в яких брали участь скіфи, учений виявив особливості скіфського воєнного мистецтва.

Усі дослідники так чи інакше зачепили тему символіки війська скіфів та їх традицій. Безперечно, усю інформацію про скіфські звичаї історики почерпнули з грецьких джерел і переказують її у тому чи іншому контексті. Очевидно, не оминати цього підходу і при розкритті теми символізму військового життя скіфів. С. Ольговський вказує на те, що одним із святих предметів для скіфів є зброя – сокира, з одного боку, і старовинний меч – з іншого. Як він стверджує, сокира є не тільки бойовим знаряддям, а й символом військового укладу життя скіфів, символом влади, своєрідним скіпетром [8, с. 63]. У релігії скіфів чільне місце посідали військові культи. За Геродотом, скіфи не мали звички споруджувати своїм божествам храми чи капища. І тільки одному божеству Аресу вони, приносячи жертви, зводили із хмизу велику піраміду чи капище з чотирикутним майданчиком на горі. У центрі майданчика встановлювали стародавній меч. Це і був кумир Ареса [8, с. 83]. З мечем пов'язувався культ бога війни Арєя. Лукіан Самоксатський відзначав, що скіфи давали клятву на мечі [3, с. 68]. Мечі трапляються і на високих курганах, а це свідчить про застосування релігійної традиції при похованні воєначальників та царів. І донині, не тільки в українській військовій символіці, меч є одним із основних геральдичних символів, щоправда, позбавленим релігійного змісту.

Ще з часів неоліту булава, окрім звичайної бойової функції, виконувала роль символу влади – скіпетра, зауважує С. Ольговський. Він підкреслює, що недарма греки називали командний склад скіфського війська «скептухами», тобто «скіпетроносцями». Останнє, ймовірно, було перекладом скіфської назви воєнної знаті в цілому і виявлялося у носінні скіпетрів – булав, шестоперів, навертів у вигляді клевців або сокир. Скіпетри слугували символом статусу і рангу [8, с. 113], булави та шестопери – знаком високого суспільного становища їх власника [3, с. 74]. У сучасній військовій символіці України булави теж мають значення високого статусу військовослужбовця або установи.

У скіфів було немало військових обрядів – побратимства, відзначення першої перемоги воїна, із яким пов'язаний звичай знімати скальпи з черепів убитих ворогів. У кого на вуздечці виявлялося найбільше скальпів, той вважався найдоблеснішим воїном [8, с. 84]. У військових старшин були жер-

дини, на яких воєнні відзнаки господаря возили за ним «ординарці». Побутує думка, що для збереження значної кількості таких відзнак військова верхівка використовувала великі золоті «ворварки» [3, с. 83]. Звичайно, тут можна провести аналогію із фалеристичною традицією відзначення воєнних заслуг.

Висновок. Проаналізувавши матеріали з військової символіки періоду Скіфського царства, можна дійти висновку, що із поступом суспільних відносин у давні часи, розвитком методів господарювання виникає гостра потреба у їх забезпеченні засобами виробництва. Це вимагало пошуку нових джерел поповнення матеріальних запасів, збільшення пасовищ та обміну або торгівлі продукцією.

У свою чергу об'єктивні обставини розвитку давнього суспільства диктували необхідність становлення сильної воєнної організації, вироблення стратегії і тактики застосування війська й ведення війни у цілому. На основі цього виникає потреба означення військових загонів та запровадження знакової системи управління ними. Ця система трималася і виростала на загальних традиціях давнього суспільства й тісно пов'язана з індивідуальними особливостями світосприйняття. Таким чином, слід наголосити на тому, що скіфи застосовували у своїй військовій діяльності символіку, яка ґрунтувалася на їхніх уявленнях про побудову світу. Власне самі символи скіфи взяли з життя і вписали у традиції та звичаї, які мають у свою чергу прикладний, функціональний характер.

Джерела та література

1. Аверинцев С. София – Логос. Словарь / С. Аверинцев. – Киев : Дух и Литера, 2001.
2. Гатальська С. Філософія культури : підручник / С. Гатальська. – К. : Либідь, 2005.
3. Грицюк В. Військо скіфів (озброєння, організація, війни та воєнне мистецтво) : [монографія] / В. Грицюк. – Чернівці : Місто, 2009. – 296 с. : ілюстр.
4. Енциклопедія трипільської цивілізації. У 2 т. / авт. кол. : Н. Б. Бурдо (відп. секр.), М. Ю. Відейко (гол. ред.), В. О. Дергачов та ін. – К. : Укрполіграфмедіа, 2004.
5. Карпов В. Військова символіка держави / В. Карпов, Д. Табачник. – К. : Либідь, 2007. – 296 с. : ілюстр.
6. Культурология. XX век. Энциклопедия. В 2 т. Т. 1. – СПб. : Унив. кн. ; ООО «Алетейя», 1998.
7. Мозолевський Б. Скіфський степ / Б. Мозолевський. – К. : Темпора, 2005. – 192 с. : ілюстр.
8. Ольговський С. Володарі степу. Військова справа й озброєння скіфів VII ст. до н. е. – III ст. н. е. / Сергій Ольговський. – К. : Наш час, 2010. – 128 с. : ілюстр. – (Сер. : «Плац д'Арм»).
9. Тарасенко І. Культура як знакова система [Електронний ресурс] / І. Тарасенко. – Режим доступу : <http://www.ualogos.kiev.ua/>

УДК 94(438+477):329.78:061.1«Євро регіон Буг» **Юлія Ключук**

Польсько-українська співпраця в галузі молодіжної політики (на прикладі Євро регіону «Буг»)

У статті проаналізовано польсько-українське співробітництво в галузі молодіжної політики (на прикладі Євро регіону «Буг»). Основну увагу зосереджено на діяльності молодіжних організацій Республіки Польща та України, а саме: союзу польського харцерства та скаутської молодіжної організації «Пласт». Висвітлено основні особливості цієї співпраці та подано коротку характеристику польсько-української взаємодії в галузі молодіжної політики. У роботі розглянуто рівень розвиненості, роль та місце молодіжних громадських організацій для подальшого розвитку польсько-українського транскордонного співробітництва.

Ключові слова: Республіка Польща, Україна, польсько-українські відносини, молодіжна політика, Євро регіон «Буг» (далі ЄР), харцери, «Пласт».

Ключук Юлія. Польско-украинское сотрудничество в области молодежной политики (на примере Еврорегиона «Буг»). В статье проанализировано польско-украинское сотрудничество в области молодежной политики (на примере Еврорегиона «Буг»). Основное внимание сосредоточено на деятельности молодежных организаций Республики Польша и Украина, а именно: союз польского харцерства и скаутской молодежной организации «Пласт». Рассматриваются основные особенности этого сотрудничества и кратко характеризуются польско-украинские взаимодействия в области молодежной политики. Изучается уровень развитости, роль и место молодежных общественных организаций для дальнейшего развития польско-украинского транскордонного сотрудничества.

Ключевые слова: Республика Польша, Украина, польско-украинские отношения, молодежная политика, Еврорегион «Буг», харцеры, «Пласт».